

“Zamanlar arasında”: teoloji hermenevtika tarixindən

f.e.d. Arzu Hacıyeva

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
Azərbaycan fəlsəfə tarixi şöbəsinin müdiri
Bakı, Azərbaycan
arzuhaciyeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-9078-0327>

Daxilolma tarixi: 03.11.2022

Nəşrə təsdiq tarixi: 10.02.2023

Xülasə

Birinci Dünya müharibəsi və onun nəticələri Almaniyada yalnız siyasi və sosial istiqamətlərdə deyil, həmçinin din sahəsində də böhrana səbəb olmuşdu. Teoloq F.Qoqarten 1920-ci ildə qələmə aldığı məqaləsinin başlığına çıxardığı “zamanlar arasında” ifadəsi ilə sözügedən mənəvi-ruhani böhranı səciyyələndirmişdi. “Zamanlar arasında” anlayışı Allahın dərk olunmasında yaranmış böhrandan məyusluğu, eyni zamanda, bu şəraitdən çıxmağa ümidi ehtiva edirdi. Çıxış yolu isə ilahi sözün təfsirini Allah və insan arasında dialoq məcrasına yönəldən dialektik, yaxud böhran teologiyası oldu. Dialektik teologiya liberal teologiyaya reaksiya olaraq yaranmışdı. Bununla da o, protestant teologiyasında yeni qeyri-ortodoks meyillərin yaranmasına təkan vermiş, teoloji hermenevtikanı ontoloji müstəviyə keçirib onun inkişafını yeni səmtə yönəltmişdir.

Məqalədə bu nəzəriyyənin məşhur nümayəndələri, – protestant filosoflar, – Karl Bart, Rudolf Bultman, Herhard Ebelinq və digərlərinin hermenevtik konsepsiyalarının özəllikləri təhlil edilir. K.Bart vəhyin dərk olunmasını imanın gücü və İlahi ruhun köməyi ilə Bibliyanın daxili sözünü eşitmək kimi başa düşürdüsə, Bultman onu keçici tarixi şərtlərin öyrənilməsi və tənqid olunması vasitəsilə ekzistensial təfsirdə görür, bu yolla Əhdi-Ətiqi miflərdən təmizləməyə çalışırdı. Ebelinq isə ümu-

miyyətə, bütün ilahiyyatın anlayışlar sistemini dəyişib təzələməyə çağırırdı.

Donald G.Bloş xristoloji hermenevtikanın tərəfdarı kimi çıxış edir, Bibliyanı, ilk növbədə, İsa Məsihin xacı işığında anlamağın mümkün olduğunu göstərirdi. Müəllifin fikrincə, bütün bu konseptləri birləşdirən əsas cəhət ilahi sözün aktuallaşdırılması, onu yeni təfsirlər vasitəsilə müasir dilə çevirib, anlaşılıq etmək səyləridir ki, proses bu gün də davam edir.

Açar sözlər: *fəlsəfə, zamanlar arasında, protestantizm, teologiya, hermenevtika, K.Bart, R.Bultman, H.Ebelinq.*

Jurnalımızda dərc olunan məqalələrin müəllif hüquqları müəlliflərə məxsusdur və onlar CC-BY-NC lisenziyası ilə hər kəsə açıq şəkildə dərc olunur.

“Between Times”: from the History of Theological Hermeneutics

Dr. in Philosophy Arzu Hajiyeva

Azerbaijan National Academy of Sciences,

Institute of Philosophy and Sociology

The head of the department of History of Azerbaijan Philosophy

Baku, Azerbaijan

arzuhaciyeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-9078-0327>

Date of submission: 03.11.2022

Date of acceptance: 10.02.2023

Abstract

The First World War and its aftermath caused a crisis in Germany not only in the political and social spheres, but also in the religious one. F.Gogarten, a theologian, characterized the aforementioned moral-spiritual crisis as “Between the times” in his article of the same title

written in 1920. The concept "Between the Times" contained both disappointment in the crisis that had arisen in the understanding of Allah, but also the hope of getting out of this situation. "Dialectical theology" or "crisis theology" became one such way out, directing the interpretation of the divine word into the mainstream of a dialogue between Allah and human. Dialectical theology arose as a reaction to liberal theology. Thus he gave impetus to the emergence of new unorthodox trends in Protestant theology, elevated theological hermeneutics to the ontological level, and steered its development in a new direction.

The article analyzes the characteristic features of the hermeneutic concepts of the famous representatives of this theory, the Protestant philosophers K. Barth, R. Bultmann, as well as G. Ebeling and others. If K. Barth saw the comprehension of revelation as hearing the inner word of the Bible with the help of the power of faith and the Divine Spirit, Bultmann saw it in existential interpretation through the studying and criticizing transient historical conditions, thus he attempted to rid the Old Testament of myths. Ebeling, on the other hand, called for a change and renewal of the entire system of concepts of theology.

Donald G. Bloch, a proponent of Christological hermeneutics, believed that the Bible can best be understood in light of Jesus Christ's cross. According to the author, the desire to actualize the Divine Word, bringing it with new interpretations into the language of modernity, making it understandable today, is what unites all of these concepts, which continues to this day.

Keywords: *Philosophy, "Between times", Protestantism, Theology, Hermeneutics, K. Barth, R. Bultmann, G. Ebeling*

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors and is published as open access under CC-BY-NC license.

«Между временами»: из истории теологической герменевтики

д.ф.н. Арзу Гаджиева

Национальная академия наук Азербайджана,
Институт философии и социологии
Заведующая отделом «История философии
и общественной мысли»
Баку, Азербайджан
arzuhaciyeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-9078-0327>

Дата подачи статьи в редакцию: 03.11.2022

Дата подтверждения статьи к публикации: 10.02.2023

Резюме

Первая мировая война и ее последствия вызвали в Германии кризис не только в политической и социальной, но и в религиозной сферах. Теолог Ф. Гогартен охарактеризовал этот духовно-нравственный кризис как «между временами» в своей одноименной статье, написанной в 1920 году. Понятие «между временами» заключало в себе одновременно разочарование кризисом в осознании Бога и надежду на выход из этого кризиса. Таким выходом стала диалектическая или кризисная теология, направляющая толкование божественного слова в русло диалога между Богом и человеком. Диалектическая теология возникла как реакция на либеральную теологию. Тем самым, она стала толчком для появления новых неортодоксальных течений в протестантской теологии, перевела теологическую герменевтику на онтологическую плоскость, направив ее развитие в новое русло.

В статье анализируются характерные особенности герменевтических концепций известных представителей этой теории - протестантских философов Карла Барта, Рудольфа Бультмана, Герхарда Эбелинга и др. Если К. Барт воспринимал постижение откровения как познание внутреннего слова Библии с силой веры и милостью божественного духа, Бультман видел его в экзистенциальной

интерпретации через изучение и критику преходящих исторических условий, таким образом он пытался избавить Ветхий Завет от мифов. Эбелинг же вообще призывал к обновлению системы понятий всей теологии.

Дональд Г. Блош, являясь сторонником христологической герменевтики, считал, что Библию можно понимать, прежде всего, в свете креста Иисуса Христа. По мнению автора, основным свойством, объединяющим эти концепции, является стремление актуализации божественного слова, его адаптация к современному языку с помощью новых понятий и упрощение понимания. Этот процесс продолжается по сей день.

Ключевые слова: философия, между временами, протестантизм, теология, герменевтика, К. Барт, Р. Бультман, Г. Эбелинг.

Авторские права на статьи, опубликованные в нашем журнале, принадлежат авторам и публикуются в открытом доступе по лицензии CC-BY-NC.

Giriş

Tarixboyu Allah və insan arasındakı münasibətlər, onların oxşarlıqları və fərqləri, yaxınlıq və məsafə, Allaha inamın xarakteri, Allahı dərk etmək yollarının axtarışı kimi məsələlər fəlsəfi-teoloji fikrin başlıca problemlərindən olub, bu gün də aktualdır. Bu məsələlərin müxtəlif konfessiyalar daxilində mövcud olan teoloji məktəblərdə həlli cəhdləri onları dualizm, panteizm, hətta nə qədər paradoksal görünсə belə, az qala, ateizm kimi qəbul edilə bilən fərqli nəticələrə gətirib-çıxarmışdır. Bu zaman müstəvisində müqəddəs kitabların mətnlərini anlama, şərh etmə, təfsir üsul və vasitələri xüsusi önəm kəsb edir. Məqalə XX əsrdə protestant düşüncənin əhəmiyyətinə və təsir gücünə görə ən mühüm və prioritet istiqaməti olan dialektik teologiyanın hermenevtik konsepsiyalarına həsr edilib. Məqsəd bu nəzəriyyənin görkəmli protestant mütəfəkkirlərinin fərqli hermenevtik yanaşmalarının təhlili vasitəsilə ilahi sözün aktuallaşdırılmasının daimi əhəmiyyətini göstərməkdir. Digər tərəfdən, çağdaş dövrümüzdə mədəniyyətlərarası, dinlərarası münasibətlər geniş inkişaf edir. Bu, öz növbəsində, yad mədəniyyətləri, dinləri, onların tarixini, təlim və nəzəriyyələrini bilməyimizi, öyrənməyimizi və anlamağımızı tələb edir.

Dialektik teologiya – ilahi sözü aktuallaşdırmaq cəhdləri

Birinci Dünya müharibəsi və onun nəticələri Almaniyada tək-cə siyasi deyil, həm də dərin sosial, eyni zamanda, mənəvi, ruhani böhrana səbəb olmuşdu. Bir çox məşhur ilahiyyatçının Kantın “əbədi sülh” idealinin əksinə olaraq təcavüzkar müharibəni Allahın iradəsi kimi qələmə verib dəstəkləməsi dinin nüfuzuna, xüsusən də Tanrı haqqında fikirlərə xələl gətirmişdi. Gənc teoloqlar, sanki dalana dirənmişdilər, yeni bir yol tapa bilmirdilər. Teoloq F.Qoqarten 1920-ci ildə qələmə aldığı məqaləsinin başlığına çıxardığı “zamanlar arasında” ifadəsi bu böhranlı vəziyyəti “zwischen den zeiten”, yəni “zamanlar arasında” (məqalə elə belə də adlanırdı) ifadəsi ilə səciyyələndirirdi. O yazırdı: “Bizim nəslin taleyinə zamanlar arasında olmaq düşüb. Biz indi ömrünü başa vuran bu zamana heç vaxt aid olmamışıq. Üzümüzə gəlməkdə olan zamana nə vaxtsa aid olacağımız da sual altındadır. Demək, biz ortadayıq, boş məkanda dayanmışıq. Biz zamanların arasındayıq. Nəhayət ki, Allahı düşünmək üçün məkan boşaldı. Zamanlar bir-birindən ayrıldı və indi susur” (Moltmann, 1966, 543). “Zamanlar arasında” ifadəsi sırf insana aid edilənə, fani olana başın qarışması səbəbindən Allahın dərk üçün yaranmış fikir tənəzzülündən məyusluğu əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda, bu vəziyyətdən çıxmağa böyük ümidi ehtiva edirdi.

Məqalənin başlığı – “Zwischen den Zeiten” – 1922-ci ildə nəşrə başlayan yeni jurnalın adı oldu. Jurnalla əməkdaşlıq edən insanlardan ən məşhurları – K.Bart, F.Qoqarten, bir müddət sonra isə R.Bultman kimi ilahiyyatçı dialektiklər “Allahı düşünmək üçün boşalmış məkanı” öz yazıları, ilahiyyatçı çoxluğun nəzərində “ifrat ritorikalı” ilə doldurmağa, susmuş zamanı dilləndirməyə başladılar. Protestant teologiyasının yeni səmtə inkişafı, hədəflərin dəyişməsi isə öz növbəsində, müqəddəs mətnlərin oxunuşu və şərhində yeni metodlara rəvac verdi. Bu məsələdə hermenevtikanı fəlsəfi problemlər müstəvisinə keçirən ontoloji konsepsiyaların rolu da az olmadı.

Əslində, teoloji hermenevtikanın əsas məqsədi isə dəyişməmişdi, əvvəlki kimi, Bibliyanın həqiqi mənasını dərk etmək idi. Bu sahədə yeni təfsirlər vasitəsilə onun müasir həyata uyğunlaşdırılmasına aktuallaşdırılması yönündə dəyişikliklər baş verirdi. Bu, öz əksini “dialektik teologiya”, yaxud “böhran ilahiyyəti” nəzəriyyələrində, xüsusilə onun məşhur nümayəndələri – İsveç protestant teoloqu Karl Bartın (1886-1968), alman protestant ilahiyyatçısı, filosof Rudolf Karl Bultmanın (1884-1976) düşüncələrində tapırdı. Hər iki teoloq hesab edirdi ki, Allahı dərk etməyin yeganə mənbəyi hesab edilən Bibliyanın əsl mahiyyəti yalnız o vaxt

dərk oluna bilər ki, kitabın mətni müasir insana aydın olacaq dildə səsləndirilsin və eşidilsin. Bu səbəbdən onlar ilahi sözün təfsirini yeni məcraya, – Allah və insan arasında dialoq səpkisində, – (nəzəriyyənin “dialektik teologiya” adlanması da bununla əlaqədardır), yönəlmişlər. Sonradan isə onların yolları ayrılmışdı. Qeyd edək ki, “Zwischen den Zeiten” jurnalı ilə əməkdaşlıq edən ilahiyyatçılar arasında sonradan yaranan siyasi və teoloji fikir ayrılığı, K.Bartın jurnalı tərk etməsi 1933-cü ildə nəşrin fəaliyyətini dayandırmasına səbəb oldu. Keçmiş əməkdaşlardan hər biri öz təlimini özəl cizgilər daxilində inkişaf etdirdi.

Teologiya və dini mətnlərin təfsiri sahəsində dönüşün başlanğıcı, artıq K.Bartın “Romalılarına risale”si (1919, 1922) ilə qoyulmuşdu. İyirminci əsrin hələ də oxunan və təhlil edilən ən mühüm kitablarından olan bu əsər ilahiyyat liberalizminə gözləmədiyi ağır zərbə endirmişdi. Bununla da Qərb teologiyası yerindən oynadı. Təsadüfi deyil ki, onun doğurduğu effekti “partlayış”a bənzədir, “ilahi inkoqnito (gizlilik) qarşısında titrəyiş” kimi səciyyələndirirlər.

Bəs səbəb nə idi? K.Bart Allah və insanı bir-birindən tamamilə təcrid olunmuş iki əks-varlıq kimi qarşı-qarşıya qoyurdu. Paradoksal olsa da o, Allah və insan arasında dialoqun vacibliyini onların bir-birinə yaxınlığı deyil, sonsuz “yadlığı” prinsipindən çıxış edərək əsaslandırırdı. Onun fikrincə, bu özgəliyi, əksliyi yalnız İsa Məsihin moizələrində, peyğəmbərlərin vəsiyyətlərində və ruhanilərin təlimlərində, bir sözlə, Bibliyada ifadə olunmuş Allahın Öz Sözü vasitəsilə aradan qaldırmaq olar (Гараджа, 1971, 85). Bart Allahla görüşü “Onun (Allahın) İsa Məsihdə dediyi mərhəmətinin sözü ilə görüş” kimi təsvir edib fikrini dəqiqləşdirir: “Mən bu görüşü hədiyyə adlandıram. Bu görüş insana Allahın sözünü dinləmək azadlığı verir. Bu vergi və bu azadlıq bir-birinə bağlıdır. Hədiyyə azadlığın, özündə bütün digər azadlıqları ehtiva edən ulu azadlığın bəxş edilməsidir” (Барт, 1997, 24, 25). Hədiyyə Allah tərəfindən yalnız Ona qarşı səmimi inananlara verilir – müxtəlif əsərlərində əsaslandırıdığı bu mülahizəyə Bartın “Romalılarına risaləsi”nin təfsirində də rast gəlirik. O, həvari Pavelin Avraamın (İbrahim peyğəmbər – A.H.) dinini pozitiv dəyərləndirməsinin məğzində məhz bu sədaqətli inamın durduğunu vurğulayır. Belə ki, Avraam “... Allaha bizim dərk etmədiyimiz, ölümün olmadığı dünyanın Yaradıcısı kimi, bu hazırkı dünyanın dərk edilməz Yaradıcısı kimi, özünün bircə sözü ilə büsbütün yeni bir şey yaradan kimi inanır. İncə Allahın bu sözünə əməl etməkdir. Avraam belə inanırdı”. O, Allahın vədinə, sözünə insani nöqteyi-nəzərdən mümkünsüz göründüyünə, ağılasıgmaz olduğuna rəğmən

ümid edir və inanır. Bibliya məhz buna görə onu möminlər cərgəsində tutur (Барт, 2010, 49).

Beləliklə, öz-özlüyündə ilahi möcüzə olan Allaha inam Allahla, daha doğrusu, Onun sözü ilə insan arasında dialoqda yaranır və bu formada təzahür edir. K.Bart göstərir ki, Bibliya Allahın yeganə “vəhyi” kimi zamanın fəvqündə durur, onun həqiqəti əbədidir, dəyişməzdir və buna görə Bibliyada “indi və onda müxtəlif ola bilməz”. Deməli, ilahi sözün əsl mənasını, məzmununu meydana gəlidiyi mühit və şəraitdən çıxış edərək tarixi bilik və tənqidi düşüncə vasitəsilə, tarixi metodların köməyi ilə anlamaq və izah etmək mümkün deyildir. Bu baxımdan o, liberal bibliyaşünasların “elmi teologiya”sını tənqid edir. Digər tərəfdən, Bart insanın Allahdan kəskin surətdə fərqlənməsi fikrinə istinadən hər hansı bir insan qabiliyyətini, imkanını, o cümlədən dini təcrübə və duyumu, hətta Şleyermaxerin təsvir etdiyi hissi şərikliyi, empatiyanı belə Allahın mahiyyətini, sözünü anlamaq vasitəsi kimi qəbul etmir. Lüterin dediyi kimi, “Tanrım mənim İsayə nə öz aqlım, nə də öz gücümle nə inana, nə də Ona tapına bilməyimə inanıram” (Барт, 1997, 26). Bart üçün “Bibliya fəlsəfi kitab deyil, bu kitab özünü tanımağa izin verən Allahın ulu əməlləri haqqında kitabdır” (Барт, 1997, 62). Ona görə Bibliya insan təfəkkürünə əsaslanan mədəniyyət, fəlsəfə və hətta ilahiyyatın da ilahi sirrin dərkinə kömək etmək cəhətindən əhəmiyyətini heçə endirir. Onun fikrincə, fəlsəfə vəhydə deyil, insan idrakında kök atdığı üçün dini fəlsəfə mümkün deyildir: “Xristian fəlsəfəsi hələ həqiqətən mövcud olmamışdır, əgər o (yəni Xristianlıq fəlsəfəsi), fəlsəfə idisə, xristian deyildi, əgər xristian idisə, fəlsəfə deyildi” (Гараджа, 1971, 97).

Bart üçün həqiqət yalnız vəhydir, yəni xilaskar Məsih kimi təzahür etmiş Allahın sözüdür, yerdə qalan kabus və uydurmadır. Allah insandan kənardadır, onu duyğularla, yaxud ağılla deyil, yalnız vəhy vasitəsilə anlamaq mümkündür. Bunun üçün Allaha və onun sözünə qeyd-şərtsiz inanmaq, onu qəbul etmək tələb olunur. Allaha həqiqi inamın əsası isə onun Özündə, yəni ilahi vəhydədir. İnsan vəhyi özünə müraciət kimi qəbul edib, onunla söhbətə, dialoqa girməyə çalışmalıdır. Bart Lüterin Bibliyanı anlamasını dialoqa nümunə hesab edir. Lüter həvari Pavelin risaləsini şəxsən özünə müraciət kimi oxumuş, bunun sayəsində XVI əsr insanı həvari ilə öz müasiri kimi söhbət etmiş, yeni mətn və oxucu arasında dialoq yaranmışdır. Bu dialoq, yaxud görüş zamanı Bibliyanın daxili sözünü dinləmək, onun həqiqi mənasını anlamaq ilahi ruhun təsiri nəticəsində baş verir. O yazır: “Allah həmişə öz şəxsi vəhyində özünü insana tanıtdırandır, insanın uydurduğu və Allah

adlandırdığı deyildir... Allahın dərk edilməsi, faktiki olaraq, Allahın danışdığı, Allahın özünü insana Onu görməməsinin və eşitməməsinin mümkün olmadığı bir tərzdə göstərdiyi yerdə baş verir. ...Allahın dərk edilməsi ilahi vəhyin, Allahın insanı nurlandırmasının, insan idrakının ucalmasının, bu Müəllimin insanı ibrətləndirməsinin baş verdiyi yerdə təzahür edir" (Барт, 1997, 37).

"Allah öz sözündən kənarda bizdən gizlidir", – söyləyən Bart (Барт, 1997, 31) öz dialoji teologiyasının missiyasını ali sirri təmsil etdiyinə görə həmişə müasir olan vəhyi dərk etmək vasitəsi kimi görürdü. Belə söyləyirlər ki, 1962-ci ildə Bart Amerika turu zamanı mühazirədən sonra bir tələbənin "Siz öz həyatınızı və əsərlərinizi bir cümlədə xülasə edə bilərsinizmi?" – sualına belə cavab vermişdi: "Bəli, bilərəm. Bu, anamın dizi üstündə öyrəndiyim nəğmənin sözləridir: "İsa məni sevir, mən bunu bilərəm, çünki Bibliya mənə belə deyir" (Roger E. Olson).

K.Bart kimi R.Bultmana görə də insanda Allaha həqiqi inamı nə rasi-onalnəzəri, nə də hissi idrak yarada bilər. O, xristian inamını "insanın özünün- özündən azad olunması kimi" səciyyələndirir. Fərd yalnız dünyadan azad olub, Allahla tək qalıb onunla daxili ünsiyyətə girdikdə inanır və yazının məzmununu anlayır. Bunu o, Allahın çağırışı və insanın ona cavabı arasında məhrəm dialoq kimi təqdim edir. Dialoqa aparan yolu Bibliya mətnlərinə ekzistensial, irrasional yanaşmada görüb, Bartdan fərqli şərh edir. Əslində, bu metodoloji özəllik bilavasitə onun teoloji təliminin nəzəri qatlarının özünəməxsusluğu ilə şərtlənir.

Bultman öz təlimində, birinci növbədə, Bibliyanın mifoloji təbiətindən çıxış edir. Onun proqramxarakterli məşhur əsəri belə adlanır: "Əhdi-Cədid və mifologiya" (1941). Onun fikrincə, Bibliyanın əsas məzmunu mifoloji formada verilmişdir, yəni Müqəddəs Yazının mətninə, o cümlədən təfsir etdiyi Əhdi-Cədidin (Yeni Əhdin) mətninə kilsənin fəaliyyəti ilə bağlı sonradan müxtəlif rəvayətlər əlavə edilmişdir. Bultman Bibliyada nəinki dünyanın üçmərtəbəli (göy, yeraltı və yer aləmləri) quruluşda təsvir edilən mənzərəsi, mələk və şeytanların əməlləri, həmçinin Məsihin bakirədən doğulması, onun yer həyatında göstərdiyi möcüzələr, çarmıxa çəkilməsi, ölüb-dirilməsi və yenidən göyə qalxması və s. haqqında İncil əhvalatlarının çoxunun mifoloji xarakter daşdığını nəzərə çarpdırır. O, Məsihin ölümü haqqında təlimi Allah, günah və ədalət haqqında bəsit baxışlar kimi səciyyələndirir, onun satisfaksiya kimi anlaşılmadığı barədə yazır: "Necə ola bilər ki, günahsızın (əgər beləsi haqqında, ümumiyyətlə, danışmaq olarsa) ölümü mənim günahımı yusun?"

...Yox əgər, Məsihin günahları məhv edən ölümünü qurbanvermə kimi başa düşsək, bu, necə primitiv mifologiyadır?! Buna əsasən, insan olmuş tanrı öz qanı ilə insanların günahını təmizləyir?.. Bundan əlavə, əgər ölümü qəbul edən İsa Allah oğlu, əzəli ilahi varlıq idisə, bu halda onun üçün ölmək hansı anlama gəlirdi?! Axı üç gündən sonra diriləcəyini bilən üçün ölümün elə də böyük mənası olmasın gerek” (Бультман, 1994, 307).

Bultman Bibliyanı ellinist fəlsəfənin istilahlarında şərh edən alleqorik məktəb şərhçilərinin prinsiplərinə istinad edərək belə düşünür ki, kilsə “göydən yerə enən və sonra göyə qalxan xilaskar haqqında anlayışı” qnostisizmdən əxz etmişdir. Təbiətdə yalnız fiziki hadisələrin olduğunu qəbul edən, möcüzələrə inanmayan teoloq-filosofun fikrincə, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə heç bir insan Əhdi-Cədidin kainat mənzərəsinə və yaxud digər miflərinə ciddi yanaşa bilməz: “Elektrik işığından və radiodan istifadə etmək, xəstələnəndə müasir dərman və kliniki vasitələrə üz tutmaq və eyni zamanda, Əhdi-Cədidin ruhlarına və möcüzələrinə inanmaq qeyri-mümkündür” (Бультман, 1994, 305). Ümumiyyətlə, Bultmana görə, müasir insan üçün dünyaya kənardan daxil olan Allah ideyası anlaşılmazdır. İncilin mahiyyəti hesab etdiyi “keriqma” (yunanca “çağırış, bəyanetmə, moizə, təlim”) da sonradan mifik qatlarla örtülmüşdür.

Bultman mifologiyaya xüsusi təfəkkür üsulu kimi baxır. Bu üsulun özəlliyi dünya hüdudlarını aşan, dünyadan kənarda olanları obyektivləşdirici anlayış və obrazların köməyi ilə anlamaqdır. Mif fəvqəltəbii qüvvələri bu dünyaya aid, ilahini isə insana aid olan obrazlarla təqdim edir. Həmçinin transsendent, Allah haqqında məkan və zaman istilahları ilə danışır. Bu cür əyani istilahlar isə onun fikrincə, Allahın reallığını yalnız təhrif edə bilir. Digər tərəfdən, Bibliya miflərini bu və ya digər hadisə haqqında dürüst məlumat verən tarixi hekayə və yaxud səhih sənədlər hesab etmək olmaz. Odur ki, Bibliyanı mif örtüyündən təmizləmək, başqa sözlə, demifolojiləşdirmək (yeri gəlmişkən, bu termini ilk dəfə ilahiyyat tarixinə daxil edən də o olmuşdur) vacibdir. “Əhdi-Cədid müjdəsi öz mənasını qorunub-saxlayacaqsa, bunun demifolojiləşdirmədən başqa heç bir yolu yoxdur” (Бультман, 1994, 309). Bu baxımdan, Bultmanın demifologiyası Allah haqqında obyektivləşdirici, predmetli-obrazlı təfəkkürdən imtinanı təcəssüm etdirir.

Bununla belə, Bultman Xristianlığın büründüyü mifoloji örtüyü, bilavasitə Bibliyanın yarandığı dövrün xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirir. Mif İncil hekayələrinin səthində gizlənmiş hansısa görünməyən, üzdə olma-

yan daha dərin, gizli mənaları insana çatdırmağa çalışır. Mifə mənə verən də məhz budur, yəni özündə ehtiva etdiyi transsendentin simvoluna inam aktıdır. Mif vasitəsilə insan dünyadakı yerini başa düşür, anlayır. Belə ki, o, nəinki dünyanı, heç özünü də idarə etmir, bir əzəmətli qüvvədən, transsendent olandan asılıdır. Bultmana görə, insan-Allah münasibətlərini miflərlə anlamaq vasitəsi artıq köhnəlmişdir, elm və texnika əsrinə yaşayan müasir insan üçün bu, məqbul deyildir. "Bibliya miflərdən təmizlənməlidir", – dedikdə, o, "Əhdi-Cədidin forması, örtüyü" adlandırdığı mifi onun məzmunu, yaxud nüvəsi hesab etdiyi "keriqma"dan ayırmağı nəzərdə tutur. Möcüzələr haqqında hekayətləri, əsatir və əfsanələri Bibliyadan çıxarıb-atmağı deyil, müasir insanların dilinə çevirməyi, daha doğrusu, miflərin həqiqi, dərin ruhani mənasını müasir təsəvvürlərə uyğun şəkildə, bugünün insanının başa düşəcəyi dildə təfsir etməyi irəli sürür. Bu mənada onun Əhdi-Cədid demifolojiləşdirməsini çox vaxt Bibliyanın neqativ tənqidinə aid etmirlər (Угринович, 1966, 101). Onun nəzərində demifologizasiyanın meyarı müasir dünyagörüşüdür. Odur ki, demifolojiləşdirmə Bibliyadan və ya ümumiyyətlə, Xristianlıqdan imtina etmək demək deyildir. Bu, Bibliyanın, sadəcə, öz dövrünün dünyagörüşü olub, xristian ehkamlarında və kilisə ibadətində çox vaxt qorunub-saxlanılan dünyagörüşü rədd etmək deməkdir" (Бультман).

Miflərin təfsirinə gəlincə o, kosmoloji deyil, antropoloji, daha doğrusu, ekzistensial xarakter daşımalıdır (Бультман, 1994, 309). Bu cür təfsir, filosofun fikrincə, insana özünü dərk etməyə, imkan və sərhədlərini müəyyənləşdirməyə, transsendentə, Allaha münasibətini anlamağa kömək etməlidir.

Bultman öz təfsirlərində ekzistensializmdən, xüsusilə Martin Haydeggerin ideyalarından çox şey əxz etmiş, ekzistensializm və xristian fəlsəfəsinin vəzifələri arasında bənzərlik, uyğunluq görmüşdür. Maraqlıdır ki, o, M.Haydeggerin insan varlığının ekzistensial təhlilini "Əhdi-Cədidin dünyada insan varlığına baxışının profan fəlsəfi şərh" kimi dəyərləndirmişdir (Бультман, 1994, 321). Filosof-teoloq bildirir ki, tənqidçiləri onun Haydeggerin ekzistensial fəlsəfəsinin kateqoriyalarından istifadə etməsinin doğru olmadığını sübut etməyə çalışırlar. Onlar "fəlsəfənin öz söyləri ilə Əhdi-Cədidin gerçək məzmununu anlaya bildiyinə görə" təlaş keçirməlidirlər (Бультман, 1994, 321).

Bultmanın görüşünə görə, Bibliyanın ekzistensial təfsirinə irrasionallıq xasdır: Allah dindardan kənarda və onun inamından ayrı mövcud deyildir. Allah eyni olsa da, O, hər kəsə, hər bir fərdə başqa cür açılır.

Bultmanın bu fikirləri fəlsəfi hermenevtikanın belə bir müddəasına əsaslanır ki, Müqəddəs Yazının dərk edilməsi mütləq surətdə tarixi şəraitdən asılıdır. Hər hansı bir dövrdə yaranmış təfsirlər keçmiş mətnlərin rekonstruksiyası, bərpası və digər amillə qiymətləndirilməməlidir, çünki onlar özlərinin müəyyən tarixi anlamı üzərində qurulduğundan, əvvəlki təfsirlərlə razılaşırlar. Öz dövrlərinin suallarına cavab axtararkən dünya, insan, Allah, həyat, ölüm və digər amillər haqqında əvvəlkilərdən fərqli nəticələrə gəlirlər. Beləliklə, dəyişilən tarixi şərait, onun özəllikləri yeni təfsirlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Məsələn, Bultmanın teologiyasının ardıcılardan biri deyir: “Lüter Bibliyanı şərh edərkən bu, öz dövrü üçün nə qədər dürüst olsa da, onun təfsiri bizi qane etmir, çünki Lüterin özü də təfsir tələb edir” (Маков, 1977, 229). Bu təlimin tərəfdarları öz-özlüyündə hər bir yeni təfsirin əvvəlkilərlə müqayisədə onlardan fərqlənməsini mətnin həqiqi mənasından uzaqlaşması deyil, əksinə, onu hər dəfə ilkin mənbənin dəyişən zamanın ruhuna zəruri olaraq uyğunlaşdırılması hesab edirdilər. Yeni hermenevtika – etiqadın dili və müasirlik

Dini mətnlərə mənəvi irs kimi bu cür yanaşma XX əsrin ortalarında protestant Bibliya tədqiqatçıları arasında yaranmış “yeni hermenevtika” adlanan məktəbin nümayəndələri (Ebelinq, Fuks və b.) tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Onlar Şleyermaxerdən Bultmanadək işlənilib-hazırlanmış hermenevtika təlimlərindən bəhrələnmiş, onların baxışlarını müasir fəlsəfi hermenevtikanın, mətnin semantik və struktural təhlili konsepsiyaları vasitəsilə tamamlayaraq, burada ehtiva olunmuş ideyaları və prinsipləri yeniləşdirməyə çalışmışlar. Yeni hermenevtika tərəfdarları “həyat konteksti”ndən asılı olmayan “ilahi söz”ü mənalandırmğa kömək edən strukturların əvvəldən onun özündə olması mülahizəsindən çıxış edirlər. Yeni hermenevtikanın təşəkkülünə, həmçinin ilkin anlama ideyasının və Rikerin Allah sözünün şərhində onu anlamğa kömək edən imanın zəruriliyi ideyasının mənimsənilməsi də öz təsirini göstərmişdir.

Alman lüteran ilahiyyatçısı Herhard Ebelinq (1912-2001) özünün “Xristian etiqadının mahiyyəti” əsərində göstərir ki, iman insanın vəhyə cavabı kimi şəxsi daxili aktıdır. O isə həm rəvayətlə, həm də bu və ya digər dövrün təfəkkür tərzilə şərtlənir. Belə ki, Allahın vəhyi, o cümlədən “keriqma” insanlara konkret mədəniyyətin tarixi kontekstində çatdırılır. Bu konteksti Ebelinq “etiqadın dil bətni” adlandırır. İlahiyyatın vəzifəsini son nəticədə onun, necə deyirlər, müasir “dil bətni”nə keçirilməsində, yəni müasir dildə ifadə olunmasında görür. Onun nəzərində

fundamental teologiya və iman dili arasında təbiəti və miqyasına görə fərq yoxdur. Teoloji dil nəzəriyyəsi hər dəfə lingvistik böhranla qarşılaşdığı zaman zərurətə çevrilir (Penaskovic, 79). O, bu iman dilinin bəraət, məsuliyyət, izah iddiası və qarşılıqlı anlama kimi dörd xüsusiyyətinin olduğunu göstərir. Daha sonra ilahiyyatın ümumi dili haqqında təliminin zəruriliyini əsaslandıraraq belə yazır: "İlahiyyat dili nəzəriyyəsi ayrıca ilahiyyat məsələsi kimi o zaman zərurətə çevrilir ki, ilahiyyat bütün ənənəvi teoloji fənləri ilə birlikdə, hazırda olduğu kimi, ümumi dil böhranını keçirir. Onun (yəni ilahiyyatın – A.H.) özü müstəqil surətdə bu böhrandan çıxmağa qadir deyildir. İlahiyyat dili nəzəriyyəsi inanc dilinin, buna görə də bütün xüsusi fənləri ilə birlikdə ilahiyyatın özünün də xəstəliklərinin diaqnozu, eyni zamanda, terapiyası kimi çıxış edib, onların hamısına müasir insanla danışmağın yeni qabiliyyətini mənimsəmək imkanı verir" (Реепи).

Ebelinqin fikrincə, ilahi söz canlı insan sözü olmadıqda, onun mənası "mömin jarqon"a çevrilib insanlar üçün anlaşılmaz və yad olur. Buna yol verməmək üçün keçmişdə xristian ilahiyyatına təsir göstərmiş bütün anlayışlar və fəlsəfi konsepsiyalar sistemini dəyişdirmək lazımdır. O, "ruhani elmlər"in ilahiyyatı və Bibliyanın şərhini dünyadan təcrid etməsi meyillərini tənqid edir, əksinə, onların bugünlə əlaqələndirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edir. İlahiyyatçı-hermenevtik ilahi sözün dərin mənalарının yalnız onların ifadə edildiyi tarixi formaların diqqətli təhlili ilə dərk edilməsinin mümkünlüyünə inanır. Bu baxımdan, hermenevtikanı yalnız Bibliya tədqiqatları ilə məhdudlaşdırmaq mümkün deyil, o, həm ehkamların, həm tarixin, ümumiyyətlə, insanın nüfuz etdiyi bütün varlıqların anlama metodlarını işləyib-hazırlamalıdır. Hermenevtika Bibliyanı təkcə ötən dövrün abidəsi kimi deyil, söz kimi qavramağa kömək etməlidir. Hermenevtikaya müstəsna əhəmiyyət verən, bu sahədə tədqiqatların genişləndirilməsinin tərəfdarı olan Ebelinq 1962-ci ildə Sürixdə Hermenevtika İnstitutunun təməlini qoymuşdur.

Amerikan teologiya professoru Donald G. Bloş Rudolf Bultman, Ernest Fuks, Gerhard Ebelinq və bir çox başqalarını məhz ekzistensial hermenevtikanın nümayəndələri kimi təqdim edir. Bu yanaşma, onun fikrincə, tarixi tədqiqatın rolunu inkar etmir, lakin onun insan ekzistensiyası üçün müqəddəs hadisələrin mənasını bizə açmağa qadir olmadığını göstərir. O yazır ki, Şleyermaxer və Dilteyin romantizm ənənələrinə yaxınlıqlarını nümayiş etdirən bu adamlar bir tərəfdən, nəzərdən keçirilən mətnlərin müəlliflərinin orijinal təcrübəsini, yaxud yaradıcı anlamalarını, sözlərində təcəssüm edən təcrübəni aşkara çıxarır, ona şərik olur,

mətnin mənasını anlamağa çalışırlar. Digər tərəfdən, Hegele və Haydeggerə arxalanıb real biliyin özünüdərk etmə olduğunu iddia edir, mətnin rolunu onun insanın özünü dərk etməsinə köməklik göstərməsində görürdülər. Onlar Müqəddəs Yazıya yaradıcılıqla yanaşıb, öz suallarına cavab axtarırdılar. Donald G.Bloş tarixi və ekzistensial hermenevtikadan fərqli xristoloji hermenevtikanın tərəfdarı kimi çıxış edir. Bibliyanı, ilk növbədə, İsa Məsihin xacı işığında anlamağın mümkün olduğunu göstərir, çünki – “Allah özünü bütövlükdə və tamamilə yalnız bir zamanda və bir yerdə, məhz İsa Məsihin həyatının tarixində aşkara çıxarır və Bibliya buna və bir sıra başqa hadisələrə birinci şahiddir”. Onun fikrincə, xristoloji yanaşma bütün əvvəlki hermenevtik təfsirlərin “subyektivliyini və obyektivliyini” aradan qaldıra bilər (Bloş, 263).

Şərhin alleqorik metodundan geniş istifadə edən istər Bultmanın, istərsə də onun şagird və ardıcıllarının, yeni hermenevtika nümayəndələrinin təlimləri ilahiyyatçılar arasında birmənalı qarşılanmır, hətta bəzən ateizm kimi təqdim edilir. Professor Verner Gitt onları Bibliya təliminin əsas müddəalarından tamamilə imtina etməkdə, Bibliya həqiqətləri ilə total “alver”də günahlandırır. Fikrini təsdiq etmək üçün sovet dövründə Leninqrad ateizm muzeyində Bibliyanın yalan olduğuna sübut kimi Rudolf Bultman və Herbert Braunun teoloji əsərlərinin nümayiş etdirildiyini yada salır. Bu teoloqların müvafiq səhifələrdə açılan kitablarının yanında belə bir qeyd də yazılıbmış: “Bu alim-teoloqlar biz ateistlərlə eyni fikirdədirlər, yəni Bibliya nağıllar kitabıdır”. “Necə də qərribə vəziyyətdir. Teoloqlar ateistlərin vəkillərinə çevriliblər”, – deyə müəllif gileyənir (Бернхейм 2012, 104). Digər tərəfdən, protestant hermenevtikləri Xristianlığa yeni ruh gətirdiklərinə görə tərifləyənlər də, tərəfdarları da az deyillər. Əslində, hərfi mənadan yayınma, yeniləşmə, ümumiyyətlə, müasir teologiyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Kembridcə Emanuel kollecinin dekanı, “allahsız pastor” təxəllüsü qazanmış radikal teoloq Don Kyupitt “Radikallar və kilsənin gələcəyi” əsərində bu meyli belə ifadə edir: “Tənqidçilər həmişə birbaşa cavablar verməyimizi və nəyə inandığımızı açıq etiraf etməyimizi tələb edirlər. Mən əminəm ki, istənilən mətnin gerçək mənası olmadığı kimi, hərfi həqiqət də sadəcə olaraq mövcud deyildir. Keçmişdə kilsə hakimləri öz hakimiyyətlərinin möhkəmlənməsi qayğısına qalıb, dinin dilini nəzarət altında saxlamağa çalışırdılar. Belə nəzarət – “öldürən hərfi” din üçün ölümdür. Dini istilahlar dini obyektləri simvollaşdırmır, onların yarlığı və dərkə deyil. Din bizim gerçəkliyi görməyimizin dəyişməsindən, bütün həyatımızın dəyişməsindən ibarətdir” (Томпсон, 2001, 83).

Nəticə

Liberal teologiyanın rəşionalizmi, sosial tərəqqiyə inamı, nikbinliyi əleyhinə çevrilmiş “dialektik teologiya” protestant teologiyasında yeni qeyri-ortodoksal meyillərin yaranmasının başlanğıcını qoymuş, teoloji hermenevtikanı ontoloji fəlsəfə müstəvisinə keçirərək, onun inkişafını yeni səmtə yönəltmişdir. Protestant ilahiyyatı daxilində yaranan və məqalədə nəzərdən keçirilən teoloji hermenevtika nəzəriyyələrindən hər biri öz özəllikləri ilə fərqlənirdi. K.Bart vəhyi imanın gücü və ilahi ruhun köməyi ilə Bibliyanın daxili sözünü eşitmək kimi başa düşürdüsə, R.Bultman onun keçici tarixi şərtlərini öyrənmək və tənqidi vasitəsilə ekzistensial təfsirində görürdü. Bu yolla da Əhdi-Ətiqi miflərdən təmizləməyə çalışırdı. H.Evelinq isə ümumiyyətlə, bütün ilahiyyatın anlayışlar sistemini dəyişməklə təzələnməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Bütün bu konseptləri birləşdirən əsas məqam ilahi sözün aktuallaşdırılması, köhnə dünya anlamı ilə bağlı olan doqmatik ənənənin dilini yeni təfsirlər vasitəsilə müasir dilə çevirib anlaşılıqlı etmək səyləri idi ki, bu, hazırda da davam edir.

Ədəbiyyat

Барт Карл. (1947). Очерк догматики: Лекции, прочитанные в Университете Бонна в летний семестр 1946 года. СПб.:Алетейя.

Барт Карл. (2010). Толкование Посланий к Римлянам и Филиппийцам. М.: Библейско богословский институт св. апостола Андрея.

Рудольф Бультман. (1994). Новый Завет и мифология. Пер. Г.В.Вдовиной // Социально-политическое измерение христианства: Избранные теологические тексты XX в. (Переводы). М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература».

Рудольф Бультман – DW – 05.12.2002 / <https://www.dw.com/ru/%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%84-%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%BC%D0%B0%D0%BD/a-347287>

Вернер Гитт. (2012). Ибо так написано / Перевод с нем. Bielefeld: CLV · Christliche Literatur-Verbreitung e.V.

Гараджа В.И. (1971). Протестантизм. М.: Политиздат.

Марков С.М. (1977). Герменевтика - ее дилеммы и противоречия в исследовании истории общественной мысли / Методологические проблемы истории философии и общественной мысли. М.: Наука, (с.227-244).

Реати Ф.Э. Западное богословие XX века / https://ohriste.info/_p=4236.html.

Томпсон М. (2001). Философия религии. (Пер. с англ.). М.: Фаир-пресс.

Угринович Д.М. Попытки «экзистенциальной» интерпретации христианства. К проблеме человека в протестантской «неортодоксии» // Вопросы философии, 1966, № 8, с.95-104.

Bloesch D.G. A Christological Hermeneutic: Crisis and Conflict in Hermeneutics / <http://www.religion-online.org>. (15.09.2020)

Moltmann J. (1966). Die Ursprung der Dialektische Theologie. Berlin Richard Penaskovic. THEOLOGY AS HERMENEUTICS: THE WORLD OF GERHARD EBELING https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/33061/1/Theology_as_hermeneutics.pdf

Roger E. Olson. Did Karl Barth Really Say "Jesus Loves Me, This I Know....?" (january 24, 2013) / <https://www.patheos.com/blogs/rogereolson/>

2013/01/did-karl-barth-really-say-jesus-loves-me-this-i-know/ 25 iyul 2022.